

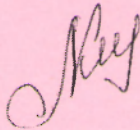
1 514.3.2

К 43

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

КИРИЛЕНКО ОЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 316.334.2:796(477)

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ СПОРТУ
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора соціологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка
Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор соціологічних наук, професор
Цимбалюк Наталія Миколаївна,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри соціальних структур та
соціальних відносин.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Сасенко Юрій Іванович,
Інститут соціології Національної Академії наук України,
завідуючий відділу соціальної експертизи;

доктор соціологічних наук, професор
Саппа Микола Миколайович,
Харківський національний університет внутрішніх справ
Міністерства освіти і науки України, професор кафедри
соціології та масових комунікацій;

доктор соціологічних наук, професор
Щербина Віктор Миколайович,
Інститут культурології Національної академії мистецтв
України, заступник директора з наукової роботи.

Захист відбудеться « 27 » травня 2013 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.001.30 Київського національного університету імені Тараса
Шевченка, за адресою: 03680, м. Київ, проспект академіка Глушкова, 4 д, ауд. 504.

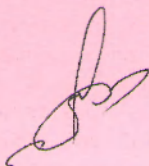
З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці ім. М. Максимовича
Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601,
м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий « 15 » квітня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

доц. Ю. О. Тарабукін

БІБЛІОТЕКА
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ

2346

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На рубежі тисячоліть спорт демонструє збільшення різноманітності культурних проявів, зростання впливу на різні сфери життя та ускладнення взаємодій з інститутами суспільства. Загальними тенденціями інституціонального розвитку сучасного світового спорту стали процеси його професіоналізації, лібералізації, комерціалізації та глобалізації. При цьому функціонування національних систем спорту в значній мірі визначається особливостями соціально-економічної та політичної організації, а також спортивної політики тих країн, в яких вони розвиваються.

Зміни у спорті будь-якої країни відбуваються під впливом не тільки соціетальних та субінституціональних, а й наднаціональних, міжнародних факторів, роль яких за умов глобалізації значно посилюється. Іншими словами, процес формування та розвитку глобальної спортивної культури та глобальної спортивної організації значно прискорює зміни в національних системах спорту. В постсоціалістичних країнах такий вплив накладається на процеси трансформації попередньої моделі організації спорту та формування нових інституціональних основ його функціонування та розвитку. В Україні даний процес супроводжується деструктивними й кризовими проявами, відновленням попередніх та виникненням нових дисфункцій в розвитку інституту спорту. Це призводить до зниження його соціальної ефективності щодо виховання молоді та збереження здоров'я населення. За останні роки в національному спорті почали проявлятися певні позитивні зміни, що може свідчити про його адаптацію до системних трансформацій українського суспільства під впливом лібералізації та глобалізації.

Отже, прояви сучасних інституціональних, структурних та функціональних змін у спорті, протиріччя та деформації в його розвитку представляють складне явище, потребують комплексних досліджень та всебічного аналізу, критичного осмислення на основі нових інтегративних підходів. Важливим аспектом дослідження проблем розвитку спорту є пошук шляхів зростання оздоровчої фізичної та спортивної активності, підвищення культури здорового способу життя населення.

У соціологічному вивченні спорту переважно отримав розвиток інституціональний підхід, представлений в роботах М. Акінсона, Є. Аллардта, Дж. Бейла, Т. Блекшоу, О. Васильченка, А. Воля, Р. Вудса, А. Григор'янца, Д. К. Давлеткалієва, А. Данієлса, Т. Деленя, Т. Дельцової, Г. Дюмазед'є, Г. Едвардса, А. Жемільські, Г. Кеньона, В. Козлової, А. Корнєєвої, З. Кравчика, Дж. Лоу, Л. Лубишевої, В. Лукашук, Н. Любецького, Л. Лютої, Г. Люшена, Т. Мадігена, П. Макінтоша, В. Паначєва, І. Пономарьова, Е. Пуделкієвича, Г. Сейджа, Т. Слека, В. М. Супікова, К. Такеношіти, К. Хейніла, К. Янга. Інституціональні інтерпретації спорту відрізняються багатогранністю підходів, широтою ракурсів, мають високий рівень інтегративності та міждисциплінарності. Систематизація робіт, присвячених аналізу спорту як соціального інституту, дозволяє виокремити структурно-функціональний, соціокультурний та організаційно-управлінський аспекти його вивчення.

Критичний аналіз протиріч, дисфункцій та деформацій інституту спорту, а також проявів девіантної поведінки у спорті отримав розвиток у працях М. Атріксона,

Г. Беміша, Т. Блекшоу, Д. Болла, С. Брекенрідге, Л. Веннера, Дж. Венрейча, В. Вілсона, А. Вохла, Р. Вудса, Дж. Гобермана, Е. Данніна, С. Джексона, К. Дженнінгса, Г. Едвардса, Д. Ейтзена, А. Інхмана, М. Кларка, Дж. Коклі, К. Кравчика, А. Жемільські, Р. Лапчика, Р. Леверморє, Дж. Левіса, Х. Ленка, М. Магдалінські, М. Месснера, Г. Стоуна, Г. Сейджа, С. Стівенсона, Л. С'юене, П. Франке, Р. Хагерса, а також Г. Апанасенко, П. Арт'ємова, В. Бальсевича, В. Бестужева-Лади, І. Биховської, М. Богена, О. Васильченка, С. Гуськова, А. Ісаєва, А. Єгорова, В. Козлової, С. Литвиненко, Г. Ложкина, О. Мільштейна, Л. Лубишевої, І. Лукашука, О. Філіпової, В. Хоточкіна, М. Саппи, В. Столярова, Н. Цимбалюк. означеними авторами проаналізовані деякі прояви нерівномірності розвитку різних напрямів та видів спорту, обмеження доступу до спортивних занять; виявлені низький рівень ефективності фізичного виховання; негативні наслідки професіоналізації, комерціалізації, бюрократизації, політизації та ідеологізації сучасного спорту; поширення корупції; порушення прав людини та проявів дискримінації в спорті, вживання спортсменами допінгів; прояви агресивності, ротиправної, зокрема, кримінальної форм поведінки у спорті, девальвація загальнолюдських цінностей та порушення норм спортивної етики, які є проявом трансформації сучасного спорту.

Серед авторів, які зробили вагомий внесок у соціологічне осмислення тенденцій розвитку як світового спорту за умов глобалізації, так і національних систем спорту капіталістичних, соціалістичних та постсоціалістичних країн, найбільш відомими є зокрема М. Леонарда, С. Стівенсона, Дж. Лоу, Г. Сейджа, С. Ейтзена, Н. Еліаса, К. Даннінга, Д. Малколна, Дж. Коклі, М. Новака, Д. Болла, А. Воля, З. Кравчика, Г. Грюне, Р. Гуліанотті, Б. Пронгер, Б. Хоуліхена, Дж. Ріордана, Дж. Магуайра, Г. Гуттманна, Р. Вудса, А. Інхема, Б. Каррінгтона, Л. Аллісона, Р. Робертсона, Ваддінгтона, Ф. Джоши, А. Бернера, Ф. Оля, С. Джексона, Д. Макінтоша, а також І. Пономарьова, І. Биховської, В. Жолдака, В. Столярова, О. Мільштейна, В. Бальсевича, А. Ісаєва, Л. Матвеева, С. Гуськова, М. Візітея, Б. Євств'єва, В. Паначева, Ю. Теппера, В. Сутули, В. Глухова, В. Платонова, В. Панюкова, І. Олійника, Б. Шияна, Є. Приступи, Ю. Шкреттія, В. Заваського, Ю. Мічуди, І. Дутчака, В. Антілової, В. Левицького, Г. Стеценко, О. Шинкарука, Г. Апанасенка і ін.

Аналіз робіт сучасних дослідників спорту в цілому засвідчує, що розширюється спектр теоретичних напрямів та аспектів соціологічного аналізу тих змін у спорті, які відбуваються в умовах глобалізації, лібералізації та постсоціалістичних трансформацій. Посилюється дослідницька увага до специфіки функціонування спорту в окремих країнах, а також до загальних тенденцій його розвитку на світовому рівні. Однак, незважаючи на зростання уваги соціологів до проблем розвитку спорту, залишаються незавершеними комплексний аналіз та критичне осмислення змісту, форм та результатів інституціональних трансформацій спорту; зокрема це стосується пострадянських країн і, зокрема, України. Недостатньо явним є вплив інституціонального розвитку спорту на соціальні відносини в сучасному суспільстві. Потребує також розширення та якісного розвитку емпірична база соціологічних досліджень соціальних взаємодій, пов'язаних з функціонуванням спорту.

Науковою проблемою дисертаційного дослідження є суперечність між знанням щодо поглиблення диспропорцій та протиріч в розвитку інституту спорту як системи соціальних відносин, що виявляються у взаємодіях стосовно спорту за умов постсоціалістичних трансформацій та глобалізації, і відсутністю достатньо обґрунтованого наукового знання щодо механізмів й тенденцій інституціоналізації соціальних відносин в спорті та трансформацій інституту спорту як такого. Зокрема, потребує уваги виявлення впливу ціннісних й структурних чинників змін в соціальному ставленні до професійного та масового, оздоровчо-рекреативного спорту в українському суспільстві за умов трансформації; потребують обґрунтування напрямки урегулювання соціальних відносин між суспільством, соціальними групами та організаціями, що утворюються в різних підсистемах спорту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Обраний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з науковими темами: кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка «Тенденції структурної трансформації українського суспільства в контексті глобалізації та євроінтеграції» (держреєстрація № 0111U003931 МОНС України 2011р.), кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету «Порівняльний аналіз політичних процесів та систем України та світу» (держреєстрація № 0107U010965 МОНС України 2007 р.), «Політичні інститути та процеси: історія та сучасність» (держреєстрація № 0112U 004049 МОНС України 2012 р.).

Мета дослідження – розробка соціологічної концепції трансформації соціальних відносин в спорті та інституціоналізації нових спортивних практик в Україні за умов постсоціалістичних змін та глобалізації.

Завдання дослідження:

- систематизувати основні теоретичні підходи з метою обґрунтування базової пізнавальної теорії дослідження особливостей розвитку інституту спорту як системи соціальних відносин;
- провести аналіз структури, функцій та тенденцій розвитку сучасного спорту;
- дослідити специфіку соціальних ролей та статусної стратифікації в спорті, їх взаємозв'язок з іншими формами соціальної стратифікації;
- вивчити соціетальний та глобальний контекст розвитку спорту в сучасних умовах;
- виявити основні дисфункції інституту спорту як одного з чинників його трансформацій;
- розкрити зміст, прояви та фактори трансформацій інституту спорту в українському суспільстві на сучасному етапі;
- провести порівняння функціональних проявів та оцінку соціальної результативності професійного та оздоровчо-рекреативного елементів структури спорту з метою обґрунтування напрямів удосконалення інституціонального дизайну спорту в сучасній Україні;
- визначити основні механізми включення особистості в систему сучасних спортивних відносин та практик;

– розглянути форми соціальної мобільності засобами професійної кар'єри в спорті як процесу зміни статусних позицій в спортивній стратифікації.

Об'єкт дослідження: соціальні відносини в спорті.

Предмет дослідження: трансформації соціальних відносин в спорті та інституційні зміни в спорті в пострадянській Україні.

Методи дослідження. Методологія дисертації базується на принципах комплексного дослідження наукової проблеми. Застосовані методи порівняльного й критичного аналізу в дослідженні соціологічних теорій інституціоналізації спорту та відповідних соціальних відносин, у виявленні протиріч в соціальних відносинах, їх причинників та соціальних наслідків. Конкретно-історичний метод застосовано у виявленні тенденцій інституціоналізації спорту, а також проявів соціальних нерівностей в спорті. Методи системного та порівняльного аналізу дозволили зивчити функціональні особливості професійного та оздоровчо-рекреативного спорту, а також з'ясувати специфіку структурної конфігурації інституту спорту та відповідних форм соціальних відносин в різних суспільствах. За допомогою методів системного та критичного аналізу виявлено основні протиріччя в інституціоналізації спорту, дисфункції в сучасному інституті спорту, вплив інституту спорту на соціальні відносини в українському суспільстві.

Для розв'язання наукової проблеми в дослідженні використані структурно-функціональний, сучасний інституціональний та неофункціональний підходи, розробки теорій соціальної структури й стратифікації, соціальних змін і трансформацій. Синтез даних теоретико-методологічних підходів представляє адекватну пізнавальну стратегію для вивчення та концептуалізації змін, які відбуваються в інституті спорту в сучасних суспільствах за умов їх значної соціальної динаміки. Теоретико-методологічні основи дослідження пов'язані з науковими розробками з структурно-функціонального (Т. Парсонс, Р. Мертон), системного (Н. Луман) та сучасного інституціонального підходів (Д. Норт, С. Кірдіна, В. Полтерович, І. Дев'ятко, Л. Лубишева), що дозволило розкрити функціонування спорту як специфічної соціокультурної та інституціональної підсистеми сучасного суспільства, виявити її структуру, функції та дисфункції, а також розкрити значення нормативних, рольових, організаційних, управлінських основ розвитку спорту. Теоретико-методологічні ідеї неофункціонального підходу Дж. Александера застосовані для врахування суб'єктивних, культурних факторів розвитку інституту спорту, які є особливо значущими на рівні мікросоціальних взаємодій. Розробки з теорій глобалізації (С. Хантінгтон, І. Валерстайн, Р. Робертсон, В. Іноземцев), теорій інформаційного, мережевого суспільства (Д. Бел, Дж. Гелбрейт, М. Кастельс), теорій суспільства ризику (У. Бек, Е. Гіденс, В. Грішасв, Ю. Саенко), теорій соціоструктурних змін та соціальних трансформацій (П. Штомпка, Е. Гіденс, Т. Заславська, В. Ядов, Є. Головаха, О. Куценко, С. Макев, С. Кірдіна) застосовані в концептуалізації тенденцій інституціональних трансформацій в спорті в умовах глобалізації та лібералізації. У виявленні механізмів і наслідків впливу інституту спорту на розвиток соціальних відносин в суспільстві застосовані також ідеї інвайронментальної теорії (В. Коттон, Р. Данлор, Дж. Ханінген, О. Яницький), теорії медикалізації суспільства

(А. Рештніков, Є. Дмитрієва) та теорії здоров'я і здорового способу життя І. Брехман, М. Амосов, В. Дільман, Г. Апанасенко).

Емпіричну базу дисертації складають дані медичної та спортивної статистики України, МОК, ВООЗ, а також результати наступних соціологічних досліджень: масового опитування населення СРСР (1978 р., n=9672); національного опитування «Спортивна активність населення України», проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України (2003 р., n=1800); національного збіркового опитування (2008 р., n=1207) та експертного опитування (2008 р., n=100) «Моніторинг рівня залучення населення до спорту для всіх», проведеного ГОВ «Research & Branding Group»; національного опитування на тему «Очікування українців від Євро-2012», проведеного дослідницьким центром «GfK Ukraine» (2011 р., n=4200); а також масових опитувань, експертних та глибинних інтерв'ю з фахівцями у сфері фізичного виховання та спорту, проведених автором у м. Рівне та Рівненській області впродовж 2006-2012 рр. Також використані оприлюднені результати національних опитувань в країнах Західної Європи, США та Росії (1998-2007 рр.), серед яких найбільший інтерес представляє міжнародне дослідження в 34 країнах світу на тему «Вільний час і спорт» (International social survey program ISSP, 2007 р., n=50 967). Застосовані методи статистичного аналізу емпіричних даних.

Наукова новизна одержаних результатів. В дисертації вперше розроблено ціологічну концепцію інституціональної трансформації спорту за умов істрадянських змін суспільства та глобалізації спорту; концепція розкриває нституціональний дизайн та соціоструктурні прояви національного спорту, тояснює інституціональний конфлікт між професійним та масовим або оздоровчо-екреативним різновидами спорту, а також окреслює перспективи подолання рганізаційних, соціоструктурних та ціннісних суперечностей в розвитку сучасного нституту спорту та його впливу на систему соціальних відносин в суспільстві.

На основі розробленої концепції в результаті дослідження отримані такі зульмати, що містять компоненти новизни:

Вперше:

– виявлено функціональні та структурні протиріччя в інституті спорту в учасному українському суспільстві, а також сегментарну, функціональну та мережеву форми організаційної диференціації інституту спорту, особливості його тратифікаційної та центр-периферійної структури. Зокрема доведено, що в снуючій в українському суспільстві моделі інституціонального дизайну спорту професійний спорт набув ознак «центру» інституціоналізації спорту, в той час як оздоровчо-рекреативний спорт функціонує у формі інституціональної «периферії» а залишковим принципом або як соціальна база для спортивного відбору і розвитку труктур професійного спорту. Інституціональний конфлікт між професійним та оздоровчо-рекреативним спортом структурує систему соціальних відносин стосовно порту, а сам конфлікт знижує рівень соціальної результативності інституту в еалізації його важливої функції - збереження та зміцнення здоров'я в суспільстві;

– розкрито суперечливі тенденції інституціональної трансформації спорту в страдянському українському суспільстві: деінституціоналізації, єінституціоналізації, інституціоналізації, конвергенції тих або інших форм труктурно-функціональної організації спорту; емпірично обґрунтовано напрямок

трансформації спорту від державної до державно-ліберальної форми організаційно-структурної та ціннісної конфігурації під впливом процесів лібералізації, комерціалізації, децентралізації управління, професіоналізації, медикалізації, креативізації, шоузації, медіатизації та глобальної інтеграції;

– введено у науковий обіг поняття «валео-статус» (*health status*) і «валео-стратифікація», що позначають прояви нерівності за станом здоров'я та є корисними в аналізі впливу спорту на соціальні нерівності в сучасному суспільстві; також обґрунтовано доцільність застосування поняття «статусна стратифікація в спорті», яким запропоновано позначати систему відмінних статусів учасників соціальних взаємодій в спорті як соціальній практиці (спортсменів та спортивних фахівців), що творяться за критеріями спортивних досягнень та спортивної майстерності. Статусна стратифікація в спорті є результатом перехрещення (*intersection*) фізико-генетичної, професійної підсистем стратифікації та валео-стратифікації (соціальної стратифікації за станом здоров'я).

Удосконалено:

– класифікацію соціальних ролей в спорті, а саме виокремлено базові, структурно-організаційні та комплементарні групи ролей, які забезпечують соціалізацію в спорті, відновлення спортивних норм і практик; уточнено зміст, специфіку та функціональне значення системи соціальних відносин в спорті, що дозволило подолати пізнавальні обмеження поширених в науці підходів щодо формування ролей в процесі спортивної соціалізації;

– систематизацію функцій сучасного інституту спорту, яка дала можливість виявити функціональні й структурні зміни в процесі інституціональних трансформацій спорту в українському суспільстві: виокремлено (1) групу функцій, що задовольняє індивідуальні потреби у фізичному розвитку, спортивній активності та оздоровленні, (2) групу функцій, що забезпечує відтворення та розвиток субінституціональних і міжінституціональних спортивних та навколо спортивних відносин, та (3) групу функцій, що підтримує процеси соціокультурної інтеграції;

– визначення основних напрямків та перспектив інституціональної трансформації сучасного спорту, які аналітично об'єднані в дві групи: тенденції загального характеру (проявляються у розвитку інших інститутів та суспільства в цілому) та тенденції внутрішнього (для інституту спорту) характеру, які демонструють розширення внутрішнього простору та посилення інтеграції інституту спорту з іншими соціальними інститутами;

– класифікацію форм включення населення в спортивні практики на основі таких критеріїв, як: значущість цінностей спортивної культури, кількісні та якісні показники спортивної активності, ціннісно-мотиваційні основи спортивної діяльності, вплив спортивних занять на здоров'я людини;

– характеристику основних форм соціальної мобільності в спорті як процесу зміни соціального статусу засобами спортивної кар'єри.

Дістало подальшого розвитку:

– теоретичні узагальнення змісту та специфіки спортивної соціалізації та фізичного виховання дітей і молоді; обґрунтована необхідність подальшого розвитку теоретичних та соціально-технологічних розробок щодо спортивної соціалізації та фізичного виховання з метою розвитку фізичної, спортивної та валеологічної

культури населення, формування стійкої мотивації до регулярних занять оздоровчим спортом протягом усього життя;

– наукове знання про суб'єктивні та об'єктивні, інституціональні та соціетальні умови і чинники спортивної активності населення України; емпірично обгрунтовано вплив статевих, вікових, освітніх, професійних, соціально-економічних, а також інформаційних та ціннісних чинників (обмежуючих або стимулюючих) формування мотивації до регулярних спортивних занять й практичного залучення до них.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблено нову, перспективну модель інституціонального дизайну спорту та відповідної системи соціальних відносин, пов'язаних зі спортом, яка передбачає автономний розвиток професійного та оздоровчо-рекреативного спорту в рамках різних інституціональних комплексів – шоу-бізнесу (сфера видовищ) та збереження здоров'я (Wellness). Дана модель враховує зростання в сучасному суспільстві цінності збереження та покращення здоров'я та може бути впроваджена в розвитку системи спорту в сучасному українському суспільстві.

Запропоновані в дисертації положення і висновки можуть сприяти вдосконаленню концептуальних, нормативно-правових засад та технологій спортивної політики в Україні, проведенню реформ в організаційному та інформаційно-виховному просторі спорту з метою посилення ролі оздоровчо-рекреативного спорту в житті українського суспільства, підвищенню рівня оздоровчо-рухової активності населення, а також якісного розвитку пропаганди цінностей оздоровчого спорту та здорового способу життя.

Результати роботи поглиблюють теоретичні та емпіричні засади дослідження соціальних відносин, які утворюються в суспільстві з приводу функціонування інституту спорту, а також дослідження сучасних трансформацій інституту спорту під впливом постсоціалістичних та глобальних змін.

Розвинутий в роботі понятійно-категоріальний апарат окреслює важливі соціоструктурні прояви та наслідки функціонування інституту спорту в суспільстві. Застосування даного понятійного апарату буде сприяти посиленню чутливості політики в галузі спорту до проблем соціальної нерівності та статусного розшарування.

Результати дослідження можуть бути використані у викладанні університетських навчальних дисциплін з соціальної структури та стратифікації, соціології спорту та здоров'я, загальної соціології для студентів різних спеціальностей. Результати дослідження будуть корисними для вдосконалення роботи регіональних центрів «Спорт для всіх» та «Здоров'я населення», а також для впровадження соціологічного моніторингу рівня фізичної культури та активності спортивної як на національному, так і на регіональному й локальному рівнях.

Особистий внесок здобувача. Зміст дисертації є самостійно виконаною науковою працею здобувачки. Наукові результати та висновки, що містяться в дисертації, є особистим доробком автора.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної роботи представлені на міжнародних, всеукраїнських конференціях та конгресах, серед яких: VI, VII, VIII, IX Всеукраїнські науково-практичні конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», КНУ імені Тараса Шевченка (м. Київ, 2009, 2010, 2011, 2012 рр.); XII Міжнародна наукова конференція «Харківські соціологічні

читання (Харків, 2006 р.); IV, VI, VII, VIII, IX Міжнародні наукові конференції «Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління» (Донецьк, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013 рр.); IV, V, VI Львівські соціологічні форуми (Львів, 2010, 2011, 2012 рр.); Міжнародна науково-теоретична конференція «Кроскультурність у сучасному світі» (м. Київ, 2009 р.); Науково-практична конференція «Парадигма здорового способу життя: духовні та фізичні компоненти», (Київ, 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Держава і глобальні соціальні зміни: історія, теорія, ідеологія» (Київ, 2010 р.); Науково-теоретична конференція «Здоровий спосіб життя, фізичне виховання і спорт: аналіз соціальних процесів» (Київ, 2009 р.); Міжнародна науково-теоретична конференція «Діалог культур: дослідження, практики, вдосконалення» (Київ, 2011 р.); I Конгрес Соціологічної асоціації України «Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей» (Харків, 2009 р.); IV, XIV Міжнародні наукові конгреси «Олімпійський спорт і спорт для всіх» (Київ, 2000, 2010 рр.), XVII Конгрес Міжнародної соціологічної асоціації (Гетеборг, 2010 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені в авторській монографії «Соціальні трансформації сучасного спорту» (обсягом 30,2 ум. др. арк.), а також у 40 наукових статтях, зокрема 20 публікаціях у фахових виданнях та 5 тезах наукових конгресів та конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, бібліографічного списку використаних джерел. Робота містить 43 рисунки та 63 таблиці. Список використаних джерел містить 874 найменувань (у тому числі 307 – іноземною мовою та 244 електронних джерел). Загальний обсяг дисертації – 534 сторінки (основний текст – 407 сторінок, список використаних джерел – 84 сторінки, додатки – 43 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** викладено актуальність теми, охарактеризовано ступінь її наукового опрацювання, визначено об'єкт та предмет, мету та завдання дисертаційного дослідження, його теоретико-методологічні засади та емпіричну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію.

В першому розділі «**Теоретичні основи дослідження сучасних трансформацій інституту спорту**» аналізуються основні напрями теоретизування, які сформувались та отримали розвиток в сучасній соціології, а також методологічні основи дослідження інституціональних змін у розвитку сучасного спорту за умов лібералізації та глобалізації суспільного життя.

Спорт як предмет соціологічного теоретизування отримав розвиток з 1960-х років, коли були закладені й основи соціології спорту. Представниками американської та західноєвропейської соціологічної науки – Е. Даннінгом, М. Новаком, Г. Едвардсом, М. Леонардом, С. Стівенсоном, Дж. Лоу, Г. Сейджем, С. Ейтзенем, А. Гуттманном – сформовані основні теоретичні напрями соціологічного вивчення спорту. Також суттєвими внесками в дослідження соціальних аспектів спорту стали роботи представників країн «соціалістичного

габору», зокрема В. Столярова, М. Пономарьова, О. Мільштейн, В. Жолдака, М. Візітейя, П. Виноградова, Л. Матвеева, З. Кравчика, А. Жемільського, А. Воля, Г. Люшена.

В західній соціології найбільшого поширення набули структурно-функціональний, соціокультурний, конфліктний, інтерактивний, конфігуративний (історико-ситуативний), феміністичний (гендерний) та постмодерністський підходи та відповідні методи аналізу. Радянська соціальна теорія фізичної культури та спорту знаходилась під ідеологічним впливом марксизму-ленінізму, спорт розглядався переважно як компонент фізичної культури, якій приписувались нормативні позитивні соціальні функції - виховання молоді, зміцнення здоров'я населення, утвердження радянського способу життя. Акцентувалась увага на певних перевагах соціалістичної системи фізичної культури в порівнянні з розвитком спорту в капіталістичних країнах, пов'язані насамперед з тим, що фізична культура при соціалізмі мала масовий характер та була спрямована на всебічне виховання підростаючого покоління.

Отже, у 1960-1980-х роках у світовій соціології виокремились та паралельно розвивались два провідні напрямки інтерпретації спорту та пов'язаних з ним соціальних відносин - «західний», орієнтований на дослідження соціокультурних, структурно-функціональних проявів спорту, врахування соціальних наслідків розвитку професійно-комерційних відносин у спорті, та «радянський» - «соціалістична» теорія фізичної культури та спорту з акцентом на його масові форми й соціальну доступність. З руйнацією системи державного соціалізму в соціальній теорії фізичної культури почалось активне втручання соціології в проблематику соціальних відносин, пов'язаних зі спортом, а також дослідження спорту як соціального інституту, провів стратифікації в системах спорту та здоров'я, впливу процесів лібералізації та глобалізації на розвиток спортивних відносин і спортивних організацій.

В сучасній соціології теоретичні інтерпретації спорту відрізняються багатогранністю підходів та ракурсів аналізу. Поняття спорту як соціального інституту розкривається в роботах багатьох відомих західних соціологів спорту 1980-х років. Так, А. Жемільські обґрунтовує висновок про те що спорт виступає євродемним та універсальним інститутом урбанізованого, індустріалізованого суспільства, який об'єднує людей навколо спортивних норм і практик, гарантує задоволення людей у фізичній, спортивній активності. Дж. Лоу та В. Інґхем розкривають процес інституціоналізації спорту як габітулізацію спортивних норм, б'єктивізацію ігрової діяльності та типізацію соціальних ролей у спорті. Важливим висновок Г. Люшена про важливість інституціоналізації змагальної діяльності у спорті як процесі унікальної інтеграції гри та роботи (професійної діяльності). В цілому, систематизація підходів до аналізу інституціонального розвитку спорту дозволяє виокремити наступні напрями: структурно-функціональний (Г. Едвардс, Г. Ейтзен, Г. Сейдж, Дж. Коклі, А. Вайт, Р. Малл, К. Бейлесс, Л. Джеймсон, Р. Ернандес), соціокультурний (Г. Кеньон, Б. Макферсон, Е. Лакер), менеджистський та політико-управлінський (Б. Хоуліхан, Н. Бергсгард, Р. Джоша, Р. Вудс, Р. Хойс, Г. Каскеллі).

В радянській теорії фізичної культури та спорту інституціональний підхід до аналізу спорту не отримав розвитку, однак, він почав використовуватись і значно активізувався в пострадянський період. Л. Лубишева дала визначення спорту як інституту суспільства, провела аналіз його структурних ознак та функцій, тенденцій та протиріч його розвитку в російському суспільстві. Інституціональний напрям дослідження спорту підтримали у своїх роботах російські дослідники; цей напрям представлений і в роботах сучасних українських соціологів – М. Саппи, Л. Лютої, В. Лукащука, О. Васильченка.

Отже, в сучасній західній та постсоціалістичній соціології спорту накопичений значний досвід теоретичного аналізу ознак, структури, функцій, тенденцій та проблем розвитку сучасного спорту як інституціоналізованої форми спортивних відносин. Набув актуальності соціологічний аналіз тих змін у спортивній сфері, які відбуваються за останні десятиліття. Це стосується дослідження не тільки їх проявів, наслідків та перспектив для національного та глобального спорту, а й порівняльного аналізу розвитку спорту в різних країнах. В такому аспекті інтеграція теорій соціальних змін (лібералізації, постсоціалістичних трансформацій, глобалізації та ін.), структурно-функціонального та інституціонального підходів може бути використана як адекватна методологічна платформа для дослідження сучасного стану спортивних відносин в Україні.

Особливе значення для аналізу змін, які відбуваються в сфері спортивних відносин в сучасному українському суспільстві, мають сучасні теорії соціальних трансформацій. Важливим є висновок Є. І. Головахи про те, що входження суспільства в зону трансформацій пов'язане із зростанням інституціональних дисфункцій, амбівалентності в процесі їх розвитку та інституціональної дезінтеграції. Це є чинником посилення різних проявів деструктивних тенденцій, соціальної деконсолідації (руйнування соціальних зв'язків) і апатії. Одночасно така ситуація активізує механізми соціальної адаптації та інноваційний потенціал суспільства. В такому аспекті важливим проявом соціетальних трансформацій є зміна системи цінностей, життєвих стратегій і практик значної або більшої частини соціальних акторів. Критерієм завершеності системної трансформації суспільства, за О. Д. Куценко, можна вважати досягнення базовими соціальними інститутами стану більш або менш стійкого відновлення їх якісних характеристик в поєднанні з масовою підтримкою, а також включення індивідів у соціальні практики, що прийняті оновленими інститутами та регулюються ними.

Отже, зростання темпів соціальних змін у сучасному суспільстві актуалізує поширення та інтеграцію теорій та підходів, що спрямовані на осмислення проявів, факторів та перспектив розвитку суспільства, його окремих сфер життя та інститутів, зокрема сучасного спорту.

Другий розділ – **«Структурно-функціональна концепція інституту спорту та його трансформацій»** – присвячений визначенню основних принципів структурно-функціонального аналізу сучасних трансформацій інституту спорту, вивченню структури та функцій, основних форм структурної конфігурації інституту спорту та їх змін в умовах лібералізації та глобалізації, тенденцій розвитку сучасного спорту, а також дисфункцій як одного з чинників сучасних трансформацій інституту спорту.

Структурно-функціональний підхід передбачає розгляд інституту спорту як невід'ємного компоненту інституціональної структури сучасного суспільства та його функціонування. Важливим аспектом структурно-функціонального аналізу виступає розкриття змісту та наслідків процесів диференціації та дивергенції в розвитку інституту спорту, які призводять до поступового ускладнення його структури, збільшення кількості його внутрішніх компонентів. Поряд із цим, аналізу підлягають процеси інтеграції та конвергенції, які обумовлюють появу нових форм взаємодії між підсистемами самого інституту спорту та збільшення інтегративних зв'язків спорту з іншими інститутами, сферами життя суспільства (Т. Парсонс).

Інтегративний підхід до аналізу інституціональної структури розкриває можливості вивчення не тільки функціональної (Т. Парсонс), а й сегментарної, стратифікаційної, центр-периферійної (Н. Луман) та мережевої структури (М. Кастельс), які взаємопов'язані та впливають одна на одну, відображають складність та динамічність організації інституціонального простору сучасного спорту. Вивчення функцій інституту спорту передбачає розкриття їх значення для задоволення тих або інших потреб індивідів, суспільства, а також їх класифікацію за відповідними до цих потреб критеріями. Поряд із цим, важливим аспектом структурно-функціонального аналізу спорту виступає дослідження його дисфункцій та латентних функцій (Р. Мертон). Дисфункції сучасного спорту проявляються в цілому ряді диспропорцій, деформацій та протиріч, які можуть розглядатись як у негативному, патологічному аспекті, так і в якості чинника змін в його організації та управлінні. Аналіз латентних функцій спорту дозволяє вивчити приховані форми відносин, які включають, з однієї сторони, нелегітимні практики деструктивного характеру, а з іншої – мають прояви з позитивною перспективою та потенціалом для інституціональної легітимації.

Важливим аспектом структурно-функціонального аналізу інституту спорту виступає вивчення умов, факторів та проявів тих змін у його структурі та функціях, які відбуваються на сучасному етапі за умов лібералізації та глобалізації. Велике значення для вивчення даної проблеми має аналіз ролі суб'єктивних факторів, які представляють пізнавальну та творчу діяльність людей, їх прагнення до тереосмислення цінностей та змін у системі соціальних практик, підвищення якості життя, покращення стану здоров'я та самопочуття. В такому аспекті необхідно зраховувати базові критерії для оцінки результатів інституціональних трансформацій: підвищення соціальної солідарності навколо конструктивних стратегій і цінностей, а також покращення добробуту суспільства (О. Куценко, З. Полтерович).

В інституціональній структурі сучасного суспільства спорт займає місце в групі ультурних інститутів, однак, він одночасно проявляє ознаки інститутів соціалізації та рекреації. Поряд з цим, спорт можна віднести до комплекстарних та периферійних інститутів суспільства в порівнянні з розвитком базових політичних та економічних інститутів. Сучасні соціальні зміни, які призвели до зростання ролі виробництва та споживання нематеріальних цінностей, розвитку масової культури та шоу-бізнесу в глобальному масштабі, посилення потреб щодо підвищення якості життя та збереження здоров'я обумовлюють зростання ролі спорту в житті людей і суспільства. Це знайшло відображення в теорії спортизації суспільного життя.

Тосилення інтересу та соціального запиту до розвитку спорту обумовлює поступове зміну статусу спорту в інституціональній структурі – послаблення ознак компліментарності, периферійності та поступове зміщення його до центру інституціонального ландшафту. Це відбувається в контексті та під впливом значного зростання ролі рекреативних та здоров'язберігаючих інститутів в розвитку учасного суспільства.

Визначено, що інституціональний простір сучасного спорту має складну *функціональну структуру*. В узагальненому вигляді можна виокремити п'ять основних підсистем інституту спорту, які виконують специфічні внутрішні функції та проявляються в кожному його сегменті (в секторі кожного виду спорту). Це – 1) *підсистема спортивної соціалізації та спортивної діяльності* (забезпечує зключення людей у спортивні практики, обмін культурним досвідом, його передачу від покоління до покоління); 2) *символічна підсистема* (цінностей, норм і соціальних ролей, а також знань та інформації); 3) *підсистема організації, управління та контролю*; 4) *підсистема професійної освіти* (підготовки професійних кадрів); 5) *підсистема економічного та матеріально-технічного забезпечення*. Центральним системоутворюючим елементом інституту спорту виступає підсистема *спортивної соціалізації та спортивної діяльності*.

Важливу роль в регулюванні спортивних відносин виконують спортивні федерації, асоціації, товариства, ліги, які мають статус або громадських, неприбуткових, або комерційних організацій і взаємодіють з державними організаціями спорту в рамках підготовки та проведення спортивних змагань. Державні органи влади забезпечують управління в сфері спорту засобами спортивної політики та спортивного права, координують і спрямовують діяльність спортивних організацій, забезпечують бюджетну, матеріально-технічну підтримку його розвитку. Це робить спорт (спортивні змагання) складним за своєю організацією явищем, яке має цілий спектр соціальних функцій, інтегрує навколо себе не тільки різноманітні групи людей (спортсменів, суддів, тренерів, лікарів, менеджерів, промоутерів, журналістів, глядачів, спортивних фанатів), а й основні інститути сучасного суспільства (економічні, політичні, соціалізації, медицини, рекреації, туризму, ЗМІ).

В територіальному вимірі функціонування та розвиток інституту спорту інтегрує не тільки локальний (мікро-), регіональний (мезо- або субнаціональний) та соціетальний (макро- або національний), а й міжнародний (наднаціональний) рівні. Міжнародний спорт у сучасних умовах набув ознак глобального явища, вплив якого на розвиток національного спорту, особливо на професіональний його сегмент, набув домінуючого значення. Це дає можливість розглядати національні системи спорту як елементи глобального спорту.

Сегментарну структуру спорту розкрито з точки зору його диференціації *за видами спорту*, які мають схожі системи соціальних ролей та принципи організації, однак відрізняються за специфікою змісту спортивної підготовки, за результатами впливу на фізичні можливості або кондиції людини – силу, гнучкість, витривалість, швидкість та координацію. Кількість сегментів в сучасному спорті налічує більше двохсот (що відповідає кількості сформованих видів спорту), при цьому сегменти різних видів спорту мають неоднаковий рівень розвитку, популярності та

інституціональної підтримки. Дані сегменти об'єднуються в декілька основних груп: ігрові, циклічні, складно-координаційні, силові, одноборства, технічні та екстремальні, які мають свою історію та логіку розвитку. Це стосується в першу чергу олімпійських видів спорту, які мають не тільки максимальну популярність, а й Найвищий рівень інституціоналізації в більшості країн світу мають олімпійські види спорту.

Структура спорту в стратифікаційному аспекті представляє специфічний тип соціальної ієрархії та нерівності, який взаємопов'язаний з професійною та фізико-генетичною системами стратифікації. Базовим принципом формування та відновлення спортивної стратифікації виступає критерій досягнень: досягнення та підвищення статусу в спорті можливі тільки на основі зростання спортивної майстерності завдяки власним зусиллям атлетів та тих спеціалістів, які забезпечують даний процес. Поряд із цим, спортивна стратифікація взаємопов'язана з процесами функціонування *валео-стратифікації*, критерієм якої виступає статус здоров'я. Спортивні заняття здатні покращувати стан здоров'я людини, а значить, і підвищувати її статус в системі валео-стратифікації. І навпаки, обмежений доступ до спортивних занять знижує показники фізичного розвитку та рівень здоров'я індивіда, а значить і знижує його валео-статус, що впливає на шанси самореалізації та досягнення успіху в житті.

Спортивна стратифікація взаємопов'язана з центр-периферійною диференціацією спорту. В такому аспекті інституціональний простір сучасного спорту як на національному, так і глобальному рівнях включає: «інституціональний центр» – спорт вищих досягнень (максимально професійний рівень); «проміжну» або «буферну зону» – дитячо-юнацький резервний спорт; «периферію» – масовий, оздоровчо-рекреативний спорт. В стратифікаційному аспекті початковий дитячо-юнацький спорт як елемент масового спорту, утворює соціальну базу професійного спорту. В умовах професіоналізації, комерціалізації та шоузації спорту посилилась роль групи аудиторії глядачів. Це - навколоспортивний культурний простір, без якого сучасний змагальний спорт практично не може існувати та розвиватись, оскільки спортивні глядачі виступають джерелом фінансової та моральної підтримки великого, видовищного спорту.

Центр-периферійний підхід дозволяє виокремлювати нерівномірність розвитку спорту в територіальному та міжнародному, глобальному аспектах. Так, спорт має більший розвиток у великих містах (урбанізованих центрах). Високий рівень спортизації суспільства спостерігається в країнах Північної Америки, Європи, а також в Австралії, Новій Зеландії, Японії, Китаї, які мають високий рівень індустріалізації та урбанізації життя. В цілому, аналіз проявів нерівномірності у розвитку спорту вказує на існування «спортивного розриву» як на національному, так і на глобальному його рівнях.

Поглиблений аналіз функціональних проявів сучасного спорту дозволив виявити його латентні функції: культурної конвертації життєвої енергії індивіда; функцію пізнання граничних можливостей організму та психіки індивіда (експериментальна функція); управління масовим суспільством у формі маніпуляції суспільною свідомістю та впливу на поведінку індивідів (засобами спортивного видовища, спортивних комунікацій та спортивної інформації); відновлення соціальної

нерівності; підтримки розвитку фарма-індустрії та нарко-індустрії; перерозподілу економічних (фінансових та матеріальних) ресурсів; відновлення валео-стратифікаційної системи сучасного суспільства; екологічної експансії. Такі функції мають амбівалентний характер прояву і несуть в собі як деструктивний, так і конструктивний потенціал, що актуалізує потребу виявлення та стимулювання перспективних інституціональних траєкторій розвитку спорту.

У виявлених траєкторіях інституціональних змін сучасного спорту автор розрізняє на типи. *Один тип* пов'язаний зі змінами загально-соціального характеру, а саме: зростання креативності, культурного різноманіття в процесі прискорення темпів накопичення культурних цінностей; розвиток спеціалізації, зростання професіоналізму; зростання та інституціоналізація ризиків; демократизація, розширення доступу до спорту; посилення інтеграції у сфері спорту на всіх рівнях його розвитку – від локального до глобального; посилення диференціації, поглиблення спортивної стратифікації (посилення нерівномірного розвитку та нерівності у спорті); фемінізація, гендерні трансформації. *Другий тип* траєкторій інституціонального розвитку спорту демонструє ускладнення вже сформованих та появу нових форм взаємодії спорту з іншими інститутами, зокрема: індустріалізація, комерціалізація, маркетингізація, конс'юмеризація; посилення організаційного та економічного плюралізму; естетизація, візуалізація, зростання видовищності; рекреацізація; валеологізація; медикалізація та фармакологізація; сайєнтифікація і зростання інновацій, технологізація, комп'ютеризація; інформатизація, медіатизація, віртуалізація; бюрократизація, політизація; ідеологізація та героїзація (міфологізація) спорту.

Інститут спорту на національному рівні може мати специфічну форму структурної конфігурації, яка залежить від соціетального контексту - національних умов його становлення та розвитку. Порівняльний аналіз специфіки розвитку інституту спорту та спортивної політики як системи управління його розвитком в різних країнах світу дозволяє виокремити чотири основні типи структурної конфігурації інституту спорту або моделі організації спортивних відносин: 1) ліберальну (капіталістичну); 2) державно-адміністративну (соціалістичну); 3) ліберально-державну (посткапіталістичну або неоліберальну); 4) державно-ліберальну (постсоціалістичну або неосоціалістичну). Основними критеріями даної типології виступають: роль та місце держави в управлінні розвитком спорту; рівень централізації управління розвитком спорту; джерела фінансування спорту; рівень автономності громадського сектору спорту; наявність та рівень розвитку комерційного сектору в спорті.

Розвиток міжнародних спортивних відносин, постсоціалістичні трансформації, процес глобалізації сучасного спорту на рубежі ХХ-ХХІ ст. стали факторами ускладнення національних типів структурної конфігурації спорту та переходу їх до більш складних, інтегративних, плюралістичних форм організації, які за змістом та структурою можуть визначатись як ліберально-державні або неокіталістичні та постсоціалістичні, або неосоціалістичні. Нові форми демонструють посилення ролі державного сектору в розвитку спорту та формування в постсоціалістичних країнах комерційного сектору. Припускається, що плюралістична трьох-секторна структурна конфігурація (відповідна інституціональна модель) є результатом

оступової уніфікації різних типів національної організації спорту під впливом тобалізації. В Україні в інституті спорту відбувається перехід від державно-адміністративного (двох-секторного) до державно-ліберального, плюралістичного (трих-секторного) типу структурної конфігурації.

Розвиток спорту як глобального феномену обумовлюється декількома новими факторами: специфікою «культурного коду» спорту, що має візуальний характер (це робить спорт легко зрозумілим для людей різних культурних та мовних груп); видовищним характером спортивних змагань; діяльністю міжнародних торгових та інших організацій; бурхливим розвитком спортивної індустрії та інтенсивним розвитком спортивних товарів, сфери відпочинку, розваг, туризму, а також засобів торгівлі масовою інформацією (в першу чергу – телебачення та Інтернету). Результатом стає детериторізація спорту, або переформатування простору торгівної культури, в результаті чого долаються локальні, регіональні та національні бар'єри. В результаті локальний та національний спорт стає все більш відкритим для впровадження досвіду глобального спорту.

Аналіз дисфункцій розвитку українського спорту дозволяє визначити ряд його інституціональних деформацій, диспропорцій та протиріч. Так, одна група дисфункцій інституту спорту формується та розвивається під впливом та в контексті світових, наднаціональних спортивних процесів і проявляється в абсолютизації цінностей спорту вищих досягнень. Останнє має суперечливі наслідки для суспільства та розвитку особистості: ризики для здоров'я, вживання спортсменами допінгів, агресивність і насильство у спорті, залучення спорту до реклами алкогольних напоїв, корупція в спорті.

Друга група дисфункцій має специфіку проявів в Україні та віддзеркалює загальні проблеми розвитку українського суспільства в пострадянський період. Зокрема, це скорочення та обмеженість державного фінансування сфери спорту; істотні диспропорції в ресурсному забезпеченні спорту вищих досягнень та масового спорту (на користь першого); низький рівень спортивної активності населення країни та посилення нерівності в доступі до спортивно-оздоровчих занять; зниження результативності системи фізичного та спортивного виховання дітей та молоді; недостатній рівень поширення в суспільстві цінностей оздоровчого спорту та здорового способу життя.

Уявлення про протиріччя та негативні наслідки функціонування сучасного спорту формує платформу для перегляду системи соціальних відносин стосовно спорту та його інституціонального дизайну.

В цілому, аналіз розвитку спортивних відносин дозволяє зробити висновок про складність змін, які відбуваються в просторі функціонування сучасного спорту, а кожний з них має взаємопов'язаний характер та зв'язок зі змінами у суспільстві та його інституціях. В узагальненому вигляді такі зміни представляють високо динамічний нелінійний процес накопичення та вдосконалення цінностей та практик торгівної культури, зростання різноманітності її проявів. Поступове зростання ролі спорту може бути визначено як процес спортизації життя суспільства, що обумовлюється ціннісною та практичною специфікою спортивної культури, їх відповідністю сучасним змінам в системі потреб та цінностей індивідів, зростанню ролі рекреативних та оздоровчих сфер життєдіяльності.

У третьому розділі «Тенденції інституціональних трансформацій інституту спорту в Україні» розглядаються основні етапи розвитку інституту спорту, зміст та напрями постсоціалістичних трансформацій спорту в Україні, здійснюється порівняльний аналіз функціональних особливостей професійного та оздоровчо-рекреативного компонентів інституту спорту, обґрунтовується стратегія цілеспрямованої трансформації інституту спорту в Україні у формі переходу до нової моделі його інституціонального дизайну.

Визначено, що становлення та перший етап розвитку спорту в Україні були пов'язані з тими історичними умовами, при яких країна була розділена на східну та західну частини, що входили відповідно до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Тому розвиток спортивного руху на двох українських територіях у певній мірі відрізнявся – в західних землях він набув більшого розмаху. В період СРСР спорт сформувався як один з інститутів радянського суспільства та набув значного розвитку в довоєнні та післявоєнні роки. В 1930-і роки сформовані організаційні основи фізичного виховання та спорту, які визначили їх розвиток на весь радянський та, в певній мірі, на пострадянський періоди.

В післявоєнні роки завершилось організаційне оформлення радянської системи спорту, спорт отримав найбільший розвиток. Так, за статистичними даними, в 1966 році членами спортивних організацій були 10,7 млн. (23,8 %) мешканців України, що на 7 % перевищувало середній показник по СРСР. У той період на міжнародних іграх радянська система підготовки спортсменів давала значні результати, зокрема у 1952 році (у Гельсинкі) збірна команда СРСР виграла 71 олімпійську медаль та посіла перше місце в неофіційному заліку поряд із США. Це забезпечувало великий авторитет радянських спортсменів на міжнародній арені.

Радянська модель спорту відрізнялась максимальною централізацією, ведучою роллю державного сектору в його організації та управлінні, орієнтацією на масове залучення населення до спорту і в другій половині ХХ століття продемонструвала свої переваги щодо показників спортивної активності населення, досягнень на міжнародній спортивній арені. За даними соціологічних досліджень 1986-1987 рр. (Всесоюзного науково-дослідного інституту фізичної культури спільно з Інститутом соціологічних досліджень АН СРСР) до 20 % населення СРСР старше 16 років займались у спортивних секціях, групах здоров'я, робили виробничу гімнастику, приблизно 40% населення займались фізичними вправами та спортом самостійно.

В період незалежності в Україні розпочався новий етап в розвитку інституту спорту. Основними змінами в системі державного управління фізичною культурою та спортом в Україні стали процеси: формування національних органів державного управління, спортивних федерацій, олімпійських комітетів; департизація системи та процесу управління розвитком сфери фізичного виховання та спорту; створення дорадчого органу при адміністрації Президента України; створення національної нормативно-правової бази розвитку спорту; формування національних збірних команд; створення нових національних центрів спортивної підготовки національних олімпійських та спортивних збірних команд; відновлення в адаптованій до національних умов редакції Єдиної спортивної класифікації, яка діяла в СРСР. Формування національної системи спорту в Україні призвело до розвитку ідеології національно-державного патріотизму, який супроводжувався зміною символіки

ОК України, національних спортивних федерацій, національних спортивних оманд. Відбулось принципове скорочення кількості та послаблення ролі ьортивних товариств при профспілках (функціонували в рамках громадського ьктуру розвитку радянського спорту, який практично контролювався партійно- ьржавною системою). В той же час, посилилась роль Національного Олімпійського омітету України, який утворився в 1992 р., та національних спортивних федерацій. овими елементами в системі управління та організації спорту в Україні стали ьукраїнські мережі державних спортивних організацій «Інваспорт» (спорт для ьвалідів) та «Спорт для всіх».

Виявлено важливі прояви процесів лібералізації та комерціалізації в ьституціоналізації соціальних відносин в спорті в Україні, зокрема: розвиток риватного бізнесу з виробництва спортивних товарів та послуг; розвиток аркетингових організацій, що забезпечують посередницькі, організаційні, ьформаційно-аналітичні та рекламні послуги у сфері спорту; залучення приватних жерел фінансово-матеріальної підтримки спорту у формі благодійництва та онсорства; створення приватних спортивних організацій, клубів, а також ьедерацій з комерціалізованих професійних видів спорту (боксу, футболу, ьдіблдингу та інших). Такі зміни в економіці та організації спорту виступають роявами та факторами активного розвитку індустрії спорту, яка включає не тільки ьробництво спортивних товарів та послуг, а й розвиток спортивного шоу-бізнесу.

Протягом першого етапу пострадянських трансформацій українського спорту (1990-і роки) відбувся колапс державного фінансування спортивної сфери. Це ьгативно вплинуло на розвиток всієї ресурсної та організаційної основи ькраїнського спорту – значно скоротилась кількість спортивних організацій та ьортивних кадрів, значно понизився рівень спортивної активності, що стало одним ь факторів погіршення здоров'я населення. За останні десять років в розвитку ьстеми спорту в Україні почали проявлятися позитивні зміни – основні його ьказники стали поступово поліпшуватись. Це стосується зростання інвестицій у ьорт, збільшення обсягу та поява нових джерел фінансування, а також збільшення ьлькості спортивних організацій – федерацій, спортивних закладів (спортклубів, ьтнес-центрів). Результатом стає популяризація нових видів спорту в суспільстві та ьвне зростання рівня спортивної активності населення.

Зміни в українському спорті мають суперечливий та багатоаспектний характер. ьа тлі *реінституалізації* або відновлення (наприклад: використання системи єдиної ьортивної класифікації) та *деінституалізації* або деконструкції попередніх форм ьганізації спорту (наприклад: відміна комплексу ГПО) відбувається також *ьституалізація нових форм відносин у спорті* (наприклад: поширення спортивних ьганізацій комерційного характеру у формі приватних клубів та їх команд, ьзвиток ринку платних спортивних послуг, становлення і розвитку спорту ьвалідів, поява нових спортивних видань, телеканалів, спортивного сектору в ьтернеті). Певна частина змін у розвитку спорту пов'язана з процесом *ьонвергенції* ьпередніх і нових або просто різних форм організації, управління та фінансування ьрту. Окремою групою трансформацій виступає процес *ьституціональної ьрансплантації* як впровадження іноземного досвіду, наприклад: популяризація ьвих видів спорту, фітнес-культури, розвитку бізнесу у спорті, поглиблення шоу-

бізнесу, професійно-комерційного спорту, спортивного менеджменту та маркетингу, поширення західних спортивних ЗМІ, спортивного рекрутингу, спортивного букмекерства тощо.

За результатами інституціональних змін в спорті в Україні відбулось посилення професійних (збільшення спортивних організацій та спортивних кадрів, розвиток системи їх професійної освіти), економічних (розвиток спортивної індустрії, спортивного ринку, сфери спортивних послуг) та політичних, ідеологічних функцій спорту. Одночасно послабились виховна, рекреативна та оздоровча функції. За умов професіоналізації та комерціалізації спорту спостерігається абсолютизація цінностей спорту вищих досягнень на фоні низького рівня спортивно-оздоровчої активності населення України, обмеженості доступу до спортивних занять для більшої частини населення внаслідок поширення платного принципу спортивних послуг, високих цін на них, а також надмірної зайнятості та відсутності вільного часу у індивідів для активного відпочинку, падіння рівня культури здорового способу життя. Так, в Україні показник залучення населення (старше 16 років) до регулярних спортивних занять за результатами національних опитувань 2003 й 2008 років складав 10 % та 16 % відповідно. Незважаючи на позитивну динаміку, даний показник в Україні в 2-3 рази менший, ніж у західно-європейських країнах.

Зроблено висновок, що за умов професіоналізації спорту за останні десятиліття сформувались два його основні напрями-сектори – це спорт вищих досягнень, який включає як професійно-некомерційний, так і професійно-комерційний спорт, та масовий або оздоровчо-рекреативний спорт (міжнародне визначення – «спорт для всіх»). Проведений автором порівняльний аналіз функцій професійного та оздоровчо-рекреативного спорту, змісту та результатів спортивної діяльності в зазначених секторах дозволяє виокремити цілий ряд відмінностей між ними. Основними критеріями такого порівняння виступають: оздоровчий ефект від спортивних навантажень (в залежності від кількісних та якісних їх параметрів), рівень спортивної майстерності (спортивного професіоналізму) та насиченість змагальною діяльністю. Крім того, оцінці підлягали ціннісні, мотиваційні, виховні, культурні, рекреативні та економічні прояви спорту.

Результати аналізу дозволяють стверджувати, що оздоровчий спорт, який орієнтований на збереження та покращення стану здоров'я людини, активний відпочинок, самовдосконалення, формує популяцію індивідів з такими індивідуальними ресурсами, які дозволяють протистояти зростаючим агресивним факторам соціокультурного та природного середовища, компенсувати їх негативний вплив. Поряд з цим, дана група індивідів має більше можливостей для самореалізації у професійному та особистому житті, характеризується високим рівнем самоорганізації, впевненості в собі, задоволеністю життям.

На відміну від цього, професійний спорт зосереджує ресурси для пізнання граничних можливостей організму індивіда під впливом максимальних фізичних та психоемоційних навантажень. Це обумовлює трансформацію впливу спортивних тренувань на фізичний стан, здоров'я індивіда у професійне їх використання з високим рівнем ризиків внаслідок перевантажень, травм та вживання допінгів. Іншими словами, спорт вищих досягнень не виконує оздоровчої функції, а навпаки – специфічно використовує здоров'я атлетів. Поряд з цим, спорт вищих досягнень

виконує також функції соціальної інтеграції навколо підготовки та проведення спортивних змагань. В такому ракурсі професійний спорт формує та відновлює розподіл любителів спорту на спортсменів високого класу (активне професійне включення у спортивну культуру) та «глядачів» або споживачів спортивних видовищ (пасивна форма включення у спортивну культуру), які об'єднані навколо публічної демонстрації високих спортивних досягнень, спортивної боротьби, конкуренції в процесі спортивних змагань як особливої форми сучасного видовища, шоу-бізнесу. Дана форма інтеграції стимулює комунікативні, пасивно рекреативні (перегляд, відвідування спортивних змагань), економічні, політичні, ідеологічні функції професійного спорту, що в свою чергу забезпечує його максимальну підтримку з боку комерційних структур, політичних інститутів, науки та ЗМІ. Тому мотивація спортсменів професійного класу (що орієнтована на максимальні спортивні результати, рекорди, спортивні перемоги) стала в значній мірі пов'язаною не тільки з досягненням слави, популярності, а й прагматичними інтересами – орієнтацією на високу матеріальну винагороду.

Здоров'я людини стало провідною цінністю для сучасного суспільства, як цінність все більше усвідомлюється людьми. Це сприяє активізації використання традиційних та пошук нових ефективних засобів його покращення. Причини лежать в площині наслідків соціального прогресу, який проявляється через урбанізацію, технологізацію, інформатизацію, медіатизацію та комп'ютеризацію суспільного життя, що покращує умови життя індивідів, однак одночасно формує нові ризики для здоров'я та проблеми його збереження. Останнє актуалізує потреби в підвищенні культури здоров'я та здорового способу життя, невід'ємним компонентом якого виступають фізична активність та оздоровчо-рекреативний спорт.

В Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, спорт вищих досягнень та масовий спорт об'єднані в одну інституціональну систему, що виступає результатом реінституціоналізації радянської моделі фізичної культури та спорту, коли держава виступала основним суб'єктом спортивної політики. Обґрунтовано висновок про те, що подолання інституціонального конфлікту між професійним та оздоровчим спортом в Україні можливе на основі розвитку *нової моделі* інституціонального дизайну спорту, яка здатна забезпечити автономізацію структурно-організаційних основ функціонування (інституціональної дивергенції) оздоровчо-рекреативного та професійного спорту. Модель орієнтує розвиток професійного спорту в рамках інституціонального комплексу «Шоу-бізнес» як сфері сучасних видовищ. Розвиток оздоровчо-рекреативного спорту забезпечується ресурсами для максимальної реалізації свого оздоровчого потенціалу в рамках інституціонального комплексу «Wellness» («збереження здоров'я»), який впродовж останніх десяти років демонструє надзвичайно високі темпи розвитку в західних країнах і поступово поширює свій вплив на всі інші країни світу. В рамках такого підходу, оздоровчий спорт може отримати статус окремого інституціонального утворення.

Отже, низький рівень спортивної активності та здоров'я населення України засвідчують низьку результативність діючої моделі інституціональної організації спорту, в якій масовий, оздоровчо-рекреативний спорт представляє периферійну зону та розвивається за залишковим принципом. Натомість, професійний спорт

займає домінуючу, центральну позицію в інституціональному просторі спорту та набув ознак інституціональної воронки-пастки, оскільки споживає більшу частину інституціональних ресурсів спорту й отримує максимальну підтримку від економічних, політичних та медіа-інститутів українського суспільства. Це дає підставу для висновку про те, що зміна діючої інституціональної моделі спорту неможлива без цілеспрямованої трансформації структурно-функціональної основи розвитку інституту спорту в Україні, без принципових змін у концептуальних, правових, нормативних, організаційно-ресурсних, інформаційно-аналітичних засадах національної спортивної політики. Даний процес має відбутись при посиленні державної підтримки розвитку оздоровчого спорту, системи фізичного виховання та пропаганди цінностей здорового, активного способу життя.

В четвертому розділі «**Інституціональні механізми соціального включення у сучасному спорті**» вивчаються механізми соціалізації та культурного відбору в спорті, прояви спортивної кар'єри як форми професійної інклюзії та соціальної мобільності, а також фактори спортивної активності населення в умовах сучасного українського суспільства.

Основними інституціональними механізмами включення людини в простір спортивної культури й спортивних практик виступають процеси спортивної соціалізації (як форми фізичного, спортивного виховання) та спортивного відбору (як форми культурної селекції в спорті). В результаті цих процесів формується фізична та спортивна культура особистості, мотивація до спортивних занять, відбуваються також спортивний відбір за фізичними та психічними якостями, здібностями до спорту та спеціалізація за його видами. Найбільш важливим та активним етапом спортивної соціалізації виступає *дитинство та молодість*. У даному віці рухова активність, фізичні вправи відіграють важливу роль у формуванні та розвитку тілесних та кінетичних якостей дитини. В дитинстві та молодості потреба у рухах проявляється максимально, тому спортивні заняття, рухові ігри виступають однією з адекватних для юного віку форм *культурної конвертації життєвої енергії*. В такому аспекті спорт виступає і засобом етичного виховання та профілактики протиправної поведінки молоді.

В результаті спортивної соціалізації та спортивного відбору частина юних спортсменів обирає шлях професійної кар'єри в спорті. Інша частина дітей та молоді в дорослому віці може продовжувати спортивні заняття в рамках оздоровчого спорту та у формі оздоровчої фізичної активності, хоча реалізується така можливість не часто. Отже, система фізичного виховання в навчальних закладах разом із системою дитячо-юнацького та клубного спорту забезпечують спортивну соціалізацію та виконують функцію *інклюзії* – включення індивіда в світ фізичної та спортивної культури суспільства. Спортивна соціалізація за своїми результатами може мати як *масовий, любительський, так і професійний характер*.

Агентами спортивної соціалізації насамперед виступають тренери, інструктори, методисти, вчителі, викладачі, а також батьки, родичі, друзі, однолітки. Це – *первинні агенти* спортивної соціалізації, які в рамках секційних занять, у процесі фізичного виховання, сімейного та дружнього спілкування на дозвіллі передають дітям та молоді досвід спортивної діяльності. До *вторинних агентів* спортивної соціалізації належать спеціалісти та керівники спортивних організацій, навчальних

закладів (клубів, центрів, кафедр, факультетів, вузів), в рамках яких відбувається процес спортивного виховання. Первинні та вторинні агенти приймають участь в професійній спортивній соціалізації, яка відбувається в спеціальних навчальних закладах по підготовці спортивних спеціалістів.

Особливим агентом соціалізації в спорті виступають *спортивні судді (арбітри)*, які займають проміжне положення між первинними та вторинними агентами. З однієї сторони, вони вступають в безпосередній контакт зі спортсменами під час змагань, мають свій вплив на їх поведінку. З іншої сторони, судді представляють спортивні організації, які за їх допомогою здійснюють функції інституціонального контролю та спортивного відбору. До *опосередкованих агентів* спортивної соціалізації відносяться спортивні ЗМІ та видавництва спортивної літератури, а також виробничі та торгові організації спортивного спрямування, спортивні рекламодавці. В *інституціональному ракурсі* агентами фізичного виховання та спортивної соціалізації виступають інститути спорту, освіти, сім'ї, держави, медицини, дозвілля та ЗМІ, до яких в Україні приєднується спортивний бізнес.

За результатами досліджень Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка 2007 р. біля 10-15% українських школярів та студентів зовсім не займались фізичними вправами, тільки 5-10% учнівської молоді мали необхідний для здоров'я рівень фізичної активності. Такі дані свідчать про недостатню результативність системи фізичного виховання та спортивної соціалізації дітей та молоді в Україні, яка потребує кардинального реформування. Значного розвитку в Україні потребує і система пропаганди цінностей здорового способу життя, фізичної активності та оздоровчого спорту, в якій провідну роль відіграють ЗМІ, Інтернет. Аналіз публікацій ЗМІ дозволяє стверджувати, що в українському суспільстві спортивні ЗМІ підтримують в першу чергу професійний спорт і мало приділяють уваги популяризації оздоровчих напрямів фізичної активності та спорту.

Проблема підвищення фізичної активності дітей та молоді знайшла відображення у концепції «спортизації» фізичного виховання школярів та студентів, сформованій американським дослідником Д. Сідентопом (під назвою «SE – Sport Education») та одержала підтримку фахівців різних країн світу. За цією концепцією, спортивно орієнтоване фізичне виховання (процес заміни традиційних уроків і занять з фізичного виховання на тренування у спортивних секціях) стає пріоритетним інноваційним напрямом модернізації сучасної системи фізичного виховання дітей та молоді, засобом підвищення рівня фізичної активності підростаючого покоління.

Найбільш фізично розвинені та спортивно талановиті діти, які проходять спортивний відбір, розкривають для себе можливість досягти високих спортивних результатів, тобто, зробити кар'єру в спорті. В такому аспекті діяльність спортсмена-професіонала передбачає можливість вертикальної мобільності на основі зростання майстерності та успішних виступів на змаганнях. Постає спортсмена вищого класу є центральною в підготовці та проведенні спортивних змагань, а статус спортсменів – переможців світових змагань є найвищим у системі спортивної стратифікації (ієрархії). Спортсмени можуть розглядатись як основні та унікальні актори-виконавці спортивних видовищ. Найкращі спортсмени національного та світового класу складають спортивну еліту, яка за свої досягнення

отримує значну фінансову винагороду та моральну підтримку з боку суспільства, його базових інститутів – економічних та політичних. Зірки спорту, завдяки сучасним ЗМІ, входять у групу найбільш популярних людей світу поряд із зірками кіно та естради. Це робить спортивну кар'єру однією з тих форм соціальної мобільності, яка має прискорений, високопрестижний та привабливий характер (у випадку висхідної форми мобільності), що не заперечує значних ризиків для фізичного та психічного здоров'я атлетів.

Спортивна кар'єра має цілий ряд специфічних рис, які роблять її відмінною від інших видів професійної кар'єри. В результаті аналізу нами виокремлено наступні *особливості спортивної кар'єри*: ранній, дитячий вік початку спортивної кар'єри, що відображає специфіку спортивної діяльності та процес омолодження спорту (в деяких видах спорту заняття починаються в 3-4 роки); високі темпи розвитку та недовготривалість вищої стадії спортивної кар'єри (як правило триває в період юнацтва та молодості); залежність спортивної кар'єри від здібностей, таланту та вольових якостей особистості спортсмена, його цілеспрямованості та рівня амбіцій; персоніфікація спортивної кар'єри – досягнення в спорті завжди пов'язані з іменами спортсменів; залежність спортивної кар'єри від рівня та якості умов спортивних занять, а також професіоналізму тренерів; насиченість спортивної діяльності фізичними функціями, руховою активністю (у більшості видів спорту), результатом якої є унікальні нематеріальні цінності – спортивна майстерність і вміння її публічно продемонструвати; максимальна орієнтація на професійне зростання – супермотивація до спортивних успіхів та перемог; висока насиченість конкуренцією, яка проявляється переважно у змагальній діяльності; демонстративність, публічність, видовищність спортивної діяльності, яка проявляється в процесі змагань. З професійною кар'єрою спортсменів пов'язана й кар'єра всіх фахівців, які забезпечують тренувальний та змагальний процес: тренерів, суддів, лікарів, науковців, інженерів, дизайнерів, менеджерів, маркетологів, керівників, агентів, промоутерів, журналістів, продюсерів спортивних ЗМІ та видовищ.

Отже, спортивна кар'єра може розглядатись як форма специфічної соціальної інклюзії в сферу професійного спорту та форма соціальної мобільності, яка дає можливість спортсменам та спортивним спеціалістам змінювати статусні позиції в системі спортивної стратифікації. Одним з сучасних проявів спортивної мобільності виступає міжнародна спортивна міграція. Основними проблемами професійної кар'єри спортсменів стали значні ризики для здоров'я, недостатній рівень їх соціального захисту, проблеми адаптації до умов низхідної соціальної мобільності, коли травми, фізичне та психічне перенапруження призводить до зниження спортивних результатів в спорті та після виходу з великого спорту.

Поряд з професійним включенням індивідів в спорт існує масове залучення населення до спортивних занять з метою оздоровлення, відпочинку та дозвілля. Рівень рухової та спортивної активності населення залежить від сукупності факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Провідну роль серед них відіграють вік, стать, рівень освіти, професія, економічний та територіально-поселенський статус людини, а також рівень якості фізичного виховання та спортивної пропаганди, рівень розвитку спортивної інфраструктури, кадрового забезпечення системи

здоровчого спорту, фінансова доступність для населення необхідних умов для спортивних занять (спортивних споруд та спортивних послуг).

Загальний рівень спортивної активності в Україні за результатами національного опитування 2008 р. склав біля 40% населення (одне та більше спортивних занять з продовж останнього року), при цьому регулярно спортом займаються 16%. Найвищі показники загальної спортивної активності у дітей та молоді віком 16-24 років (73 %), в той час як у пенсійному й похилому віці спортивна активність найменша: у групах 55-64 та 65-74 років – відповідно – 20 % та 14 %. Із збільшенням віку відбувається постійне зниження спортивної активності. Показники спортивної активності також мають суттєві гендерні відмінності, зокрема цей показник у українських чоловіків та жінок склав відповідно 51 % та 28 %. Більш активно до спорту залучаються люди з вищою освітою та професійні групи, для яких важливу роль відіграє фізична підготовка (сфери фізичного виховання та спорту, військовослужбовці та представники правоохоронних структур). В проявах спортивної активності важливу роль відіграє економічний статус індивіда. За цільними оцінками, висока вартість послуг в спортивних центрах та дефіцит власних коштів є найсуттєвішим чинником обмеження спортивної активності. Причинами пасивного ставлення людей до спорту виступають також відсутність вільного часу; недостатньо розвинута спортивна інфраструктура (спортивні зали, клуби, центри); низький рівень фізичної культури та культури здоров'я; недостатній розвиток пропаганди цінностей спорту та оздоровчої фізичної активності. Жителі середніх та великих міст мають більш високий рівень спортивної активності в порівнянні з жителями сіл та малих міст. Отже, в Україні «спортивний розрив» в першу чергу обумовлюється статево-віковими, освітньо-професійними, економічними та територіально-поселенськими чинниками.

Цінності в поєднанні з мотивацією представляють соціально-психологічні чинники спортивної активності особи. Так, за результатами міжнародного дослідження «International social survey program» 2007 року, основними цінностями спорту, з точки зору українських респондентів, виступають позитивний його вплив на здоров'я людини та на процес її виховання, формування характеру. До цінностей спорту також відносяться його можливості щодо вдосконалення зовнішності (тілесності), спілкування між людьми та соціокультурної інтеграції. Визначені цінності представляють основу формування мотивації сучасних людей до спортивних занять не тільки в Україні, а й інших країнах світу. В такому сенсі оздоровчо-рекреативний спорт виступає найбільш пріоритетним напрямом розвитку учасного спортивного руху, що не заперечує важливості для суспільства розвитку спорту вищих досягнень.

Сучасний валеологічний підхід в дослідженні рівня спортивної активності населення, запропонований ВООЗ, передбачає вивчення різних форм фізичної активності населення, в рамках якої спортивні заняття (в секціях, клубах, аматорські) виступають організованою, регулярною та інтенсивною формою фізичної активності поряд з іншими її проявами – ходьбою, фітнесом, танцями, фізичною роботою. При цьому, результати вивчення фізичної активності мають більшу наукову та практичну цінність, якщо вони проходять у рамках моніторингу стану здоров'я населення, умов та факторів, що впливають на нього. Така

методологія отримала суттєвий розвиток в США, країнах Західної Європи та є перспективною для досліджень як спортивно-рухової, фізичної активності, так соціальних проблем здоров'я населення України.

У **Висновках** сформульовані основні результати дисертаційного дослідження, які полягають в розв'язанні наукової проблеми шляхом розробки соціологічної концепції трансформації соціальних відносин в спорті та інституціоналізації нових спортивних практик в сучасному українському суспільстві.

Теоретичною основою соціологічної концепції трансформацій інституту спорту в Україні став інтегративний підхід у формі синтезу теоретико-методологічних надбань підходів структурного функціоналізму та сучасного інституціоналізму, а також ідей теорій соціальних змін і постсоціалістичних трансформацій. Авторська концепція дозволяє розкрити прояви, передумови і фактори сучасних змін в структурі та функціонуванні спорту й пов'язаних з ним соціальних відносинах, визначити основні тенденції їх розвитку під впливом процесів глобалізації спорту та суспільних трансформацій. Підхід спрямовує на аналіз протиріч в соціальних відносинах та дисфункцій в інституті спорту за умов його трансформації.

Здійснено сегментарний, функціональний, стратифікаційний, центр-периферійний аналіз структури інституту спорту, виявлено прояви та фактори нерівномірності його розвитку. Інститут спорту визначено як складну систему соціальних відносин, яка інтегрує різноманітні форми групової діяльності, організаційні структури та специфічні механізми включення людей в спортивні практики. Функціонування інституту спорту виявляє нерівномірність та нерівність розподілу та споживання цінностей спортивної культури.

Обґрунтовано висновок про те, що широкий спектр функцій інституту спорту, спрямованих на різноманітні потреби індивідів та суспільства, відображає не тільки його поліфункціональність та складність внутрішньої структури, а й значну варіативність зв'язків та взаємодій спорту з іншими інститутами суспільства. За результатами здійсненої класифікації функцій інституту спорту виокремлені групи базових (соціалізації, оздоровлення, рекреації, пізнання, професійної самореалізації), регулюючих (професійного відбору, інклюзії, ексклюзії, економічна, політична функції) та інтегруючих (комунікативна, видовищна, ідеологічна, миротворча, гуманістична, демократична) його функцій.

Діяльність груп спортивних професіоналів (спортсмени, тренери, менеджери та судді), яка спрямована на відтворення та виробництво цінностей спортивної культури, залучення індивідів до активних занять спортом, до участі в спортивних змаганнях, споживання спортивних видовищ в якості глядачів, вболівальників визначена як системотворчий елемент інституту сучасного спорту. Аналіз діяльності даної групи дозволив провести типологію соціальних ролей у сфері спортивних відносин і виокремити групи базових, організаційних та комплементарних (навколо спортивних) ролей. Кожна з цих груп ролей визначає функціональні особливості діяльності спортивних акторів, їх місце в структурній організації спорту.

Структура інституту спорту в стратифікаційному аспекті представляє специфічний тип соціальної ієрархії та нерівності, який тісно взаємопов'язаний з професійною, фізико-генетичною системами стратифікації. Базовим принципом формування та відновлення спортивної стратифікації виступає критерій досягнення

(на основі зростання спортивного професіоналізму) Спортивна стратифікація функціонально перехрещується з валео-стратифікацією, основою якої виступає статус здоров'я, або валео-статус людини. Спортивні заняття здатні покращувати стан здоров'я людини та підвищувати її статус в системі валео-стратифікації (або навпаки). В результаті цього відбувається підвищення або зниження рівня працездатності людини, збільшуються або зменшуються її шанси та можливості для самореалізації, досягнення успіхів в житті.

Спортивна стратифікація пов'язана з центр-периферійною диференціацією спорту, в якій прослідковується нерівномірність розподілу інституційних ресурсів між професійним та оздоровчо-рекреативним спортом, а також між розвитком спорту у місті та селі. Даний прояв нерівномірності розвитку спорту проявляється як на національному, так і на глобальному рівнях. Сучасний спорт виявляє і певний тип мережевої структури, який об'єднує національні та міжнародні спортивні організації та відносини та в умовах глобальної інтеграції набув ознак глокальної спортивної системи.

За результатами аналізу сучасних змін в структурі та функціях інституту спорту в Україні визначено три групи факторів змін: інституціонального, соціального та глобального рівня. Визначено, що процес структурно-функціонального розвитку відбувається на основі процесів внутрішньої структурної диференціації та посилення інтегративних взаємодій, по-перше – між організаційними підсистемами самого спорту, по-друге – між спортом та іншими інститутами суспільства. В цілому, спорт на всіх рівнях (від локального до глобального) демонструє прояви таких загальних для розвитку суспільства закономірностей, як диференціація та ускладнення, інтеграція, нерівномірність, прискорення темпів та нелінійність розвитку.

Вивчення змісту та проявів постсоціалістичних трансформацій спортивних відносин в Україні дозволили автору визначити їх як процес глибинних змін в політико-управлінських та економічних основах функціонування інституту спорту, що проявились в його лібералізації та комерціалізації, зменшенні державного забезпечення спорту, диверсифікації джерел його фінансування, децентралізації управління. Автором доведено, що постсоціалістичні трансформації спорту в Україні включають складні та суперечливі процеси як реінституалізації (відновлення), деінституалізації (деконструкції) попередніх форм організації спорту, так і інституалізації нових її форм. Певна частина змін у розвитку інституту спорту пов'язана з процесом конвергенції як існуючих форм організації з новими, так і об'єднання різноманітних форм організації, управління та фінансування спорту.

Автором обґрунтовано висновок про те, що процес трансформацій українського спорту представляє собою інституціональний «дрейф» від державно-адміністративної до державно-ліберальної форми його структурно-організаційної конфігурації. Державно-ліберальна модель спорту проявляє більш складну плюралістичну, конверговану форму організації та виступає результатом розвитку національного спорту під впливом процесів лібералізації та глобалізації. В результаті відбувається інституціоналізація комерційного сектору спортивних відносин та спортивного індустрії, що охоплює виробництво як спортивних послуг, так і спортивних товарів, інформації. Роль держави в управлінні спортивними

організаціями значно зменшилась, однак ця роль залишається в Україні, як і в більшості пострадянських країн, досить значною.

З метою пошуку та обґрунтування перспективної моделі розвитку інституту спорту здійснено порівняльний аналіз професійного та оздоровчо-рекреативного сегментів інституту спорту. Це дозволило визначити як загальні, так і відмінні прояви їх функціонування та розвитку під впливом тенденцій професіоналізації, медикалізації та комерціалізації. Такі зміни визначили формування значних розбіжностей у цілях, мотивації та результатах спортивної діяльності професійного та оздоровчо-рекреативного спрямування. Валеологічний критерій впливу спортивних занять різної інтенсивності на здоров'я індивіда виступає основою критичної оцінки спорту вищих досягнень з точки зору втрати його оздоровчої функції. Іншими словами, великий спорт набув ознак професійної діяльності, в якій ресурси здоров'я спортсменів максимально використовуються, специфічно експлуатується для досягнення високих спортивних результатів. Це підтверджує висновок про існування ціннісного та організаційного конфлікту між двома основними елементами інституту спорту, який вуалюється спортивною бюрократією за допомогою декларативної підтримки масового спорту. Критичний підхід до осмислення даного конфлікту ставить під сумнів доцільність подальшого відновлення сучасної моделі інституціонального дизайну спорту, формує розуміння необхідності переходу до нової форми інституціональної організації спорту в Україні, яка б більш відповідала соціальним очікуванням та потребам.

Критичний підхід до аналізу сучасного спорту дозволяє в узагальненому виді визначити ряд протиріч, як-то: протиріччя між цінностями спорту вищих досягнень і масового, оздоровчо-рекреативного спорту, або між прагненням до досягнення високих спортивних результатів і цінністю збереження здоров'я людини засобами фізичної культури та спорту. По-друге, очевидним є протиріччя між принципами чесної гри та порушенням правил змагань, норм спортивної етики у формі використання заборонених препаратів (допінгів), корупції у спорті. По-третє, в сучасному спорті поглибилось протиріччя між ідеалами гуманізму (всебічного фізичного, психічного, морально-духовного гармонійного розвитку людини) та проявами асоціальності, примітивності в спорті (однобічності розвитку особистості, агресивності, насильства, неосмисленого фанатизму, правопорушень, примітивних потреб і форм поведінки). По-четверте, сформувалось протиріччя між принципом політичної, ідеологічної нейтральності спорту та використанням спорту як засобу маніпулювання свідомістю, управління поведінкою людей з метою досягнення політичних та економічних цілей. По-п'яте, відновлюється протиріччя між декларованим правом людей на спортивні заняття та відсутністю необхідних умов, можливостей для реалізації цього права усіма бажаними.

Автор обґрунтовує необхідність структурно-організаційної реорганізації сучасної системи спорту шляхом дивергенції (автономізації) сфер професійного та оздоровчо-рекреативного спорту, на підставі чого може бути сформована нова модель інституціонального дизайну спорту в Україні. Такі реорганізації здатні призвести до формування адекватної ціннісної та організаційної диспозиції-дистанції між професійним та оздоровчим спортом. Даний процес передбачає переорієнтацію та зміну концептуальних та практичних основ державної політики та

законодавства не тільки в сфері фізичного виховання і спорту, а також й у системі охорони здоров'я.

Важливим аргументом для таких висновків виступають результати аналізу рівня спортивної активності населення як одного з базових показників результативності інституту спорту. На основі вивчення емпіричних даних автором виявлено, що рівень включення населення в спортивні заняття залежить від сукупності факторів об'єктивного та суб'єктивного, інституціонального та соціетального характеру. Визначено, що дослідження інституціональних механізмів включення індивіда в спортивні практики передбачає, по-перше, оцінку якості фізичного виховання, спортивної соціалізації дітей та молоді, рівня пропаганди у суспільстві цінностей здорового способу життя, фізичної активності. По-друге, важливим є вивчення умов залучення населення до активних форм спортивної діяльності, провідну роль серед яких відіграють рівень розвитку спортивної інфраструктури, доступність та якість спортивно-оздоровчих послуг. По-третє, існують демографічні, гендерні, освітньо-професійні, соціально-економічні та територіально-поселенські фактори, які впливають на процеси спортивної інклюзії або ексклюзії. Дані умови та фактори мають враховуватись в процесі вдосконалення організаційних основ розвитку оздоровчого спорту в Україні, основною метою якого має бути зростання спортивно-рухової активності населення та покращення його здоров'я.

В умовах професіоналізації, економізації та комерціалізації спорту значно зросла роль такого механізму включення індивіда в спортивні відносини, як професійна кар'єра в спорті. Даний вид кар'єри може розглядатись як новітня специфічна форма соціальної мобільності, що передбачає зміну статусних позицій спортсменів та спортивних фахівців в системі спортивної стратифікації.

Отже, основними проявами та сутністю трансформацій інституту спорту в сучасному українському суспільстві виступає процес його лібералізації. В результаті, державний та громадський сектори управління та організації спорту в Україні, які функціонували в радянський період, доповнюються комерційним сектором. Даний сектор продовжує процес своєї інституціоналізації, посилює свій вплив на спортивні та навколо спортивні відносини. Це відбувається на тлі зростання культурної різноманітності спортивних практик та актуалізації ролі оздоровчих, рекреативних, комунікативних та виховних функцій сучасного спорту.

Подальший розвиток соціологічних досліджень спортивних відносин передбачає розширення теоретичних та емпіричних основ аналізу тих змін, які відбуваються в його структурних і функціональних проявах, а також пошук шляхів подолання дисфункцій інституту спорту та підвищення рівня його соціальної ефективності. Важливим подальшим напрямом вивчення сучасного спорту виступає його інтеграція з валео-медичними дослідженнями проблем збереження здоров'я. Українське суспільство потребує також включення соціології в процес вдосконалення інформаційно-аналітичних та практичних основ політики в сферах спорту, оздоровлення, профілактики захворювань та підвищення культури здорового способу життя населення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Кириленко О. М. Інституціональні трансформації сучасного спорту / О. М. Кириленко – Монографія. – Рівне : Гедеон Прінт, 2011. – 522 с.

Статті у фахових наукових виданнях

2. Кириленко О. М. Спортивна активність населення України: соціологічний аналіз / О.М. Кириленко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць.* – Харків, 2006. – Т.2. – С. 305-314.
3. Кириленко О.Н. Спортивная активность и культура здоровья человека в современных условиях (социо-валеологический анализ) / О.Н. Кириленко // *Вісник Одеського національного університету.* – Т. 12. – Вип. 6. – Соціологія і політологія. – Одеса, 2007. – С. 535-547.
4. Кириленко О. М. Соціологічний аналіз спортивної активності населення України / О.М.Кириленко // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2007. – № 3. – С. 169-187.
5. Кириленко О. М. Ризики для здоров'я в сфері спорту як об'єкт соціального управління / О.М. Кириленко // *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Зб. наук. праць ДДУУ.* – Донецьк, 2009. – Т. X. – Вип.116. – С. 312-320.
6. Кириленко О.Н. Международная Ассоциация социологии спорта: история и направления деятельности на современном этапе. / О. Н. Кириленко // *Вісник Одеського національного університету.* – Том 14. – Випуск 6. Соціологія і політичні науки. – Одеса, 2009. – С. 55-64.
7. Кириленко О.М. Деформації в розвитку соціального інституту спорту в Україні: проблеми виходу з кризи перехідного періоду. / О. М. Кириленко // *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* – 2010. – Вип. 4. – С. 283-296.
8. Кириленко О.М. Досвід моніторингових досліджень спортивної активності населення України / О. М. Кириленко // *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Збірник наукових праць Донецького державного університету управління.* – Т.ХІ. – Серія «Соціологія». – Вип. 146. – Донецьк, 2010. – С. 356-368.
9. Кириленко О. М. Розвиток інституту спорту в умовах глобалізації. / О. М. Кириленко // *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* – 2010. – № 4-1. – С. 115-124.
10. Кириленко О. М. Дослідження фізичної активності населення: міжнародний досвід для України / О. М. Кириленко // *Соціальні виміри суспільства: збірник наукових праць.* – К : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 401-417.
11. Кириленко О. Н. Профессиональная карьера спортсмена: специфика, формы и противоречия / О. Н. Кириленко // *Нова парадигма: журнал наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* – 2010. – Випуск 98. – С. 277-292.
12. Кириленко О. Н. Социология физической активности: перспективы институализации в Украине. / О. Н. Кириленко // *Соціальні технології: актуальні*

- проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. / Класич. приватний ун-т. – Запоріжжя : [Вид-во КПУ]. Вип. 48. – Запоріжжя, 2010. – С. 100-109.
13. Кириленко О. Н. Спортивная карьера как форма социальной мобильности. / О. Н. Кириленко // Соціологічні дослідження: Збірник наукових праць. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2010. – № 10. – С. 84-99.
  14. Кириленко О.М. Трансформації інституту спорту в Україні в пострадянський період / О.М. Кириленко // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДДУУ. – Донецьк, 2011. – Том XII. – Випуск 179. – Серія «Соціологія». – С. 187-196.
  15. Кириленко О.М. Інституціональна модель розвитку спорту в Україні: основні вектори змін в пострадянський період. / О.М. Кириленко // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. Випуск 5. – 2011. – С. 276-286.
  16. Кириленко О. М. До проблеми соціальної ефективності спорту як інституту українського суспільства / О. М. Кириленко // Соціологічні дослідження: збірник наукових праць. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2011. – № 11. – С. 97-116.
  17. Кириленко О.Н. Фитнес-культура как фактор развития глобальной культуры здоровья / О. Н. Кириленко // Вісник Одеського національного університету. – Том.16. – Випуск 10. – 2011. – С. 263-271.
  18. Кириленко О.М. Спортизація як технологія підвищення ефективності фізичного виховання. / О.М. Кириленко // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. / Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя: [Вид-во КПУ]. – Вип. 51. – Запоріжжя, 2011. – С. 232-239.
  19. Кириленко О.М. Соціальний контроль у сфері спорту. / О.М. Кириленко // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДДУУ. – Донецьк, 2011. – Том XII. – Випуск 211. – Серія «Соціологія». – С. 41-50.
  20. Кириленко О. М. Спортивна політика: основні напрями та проблеми розвитку в сучасній Україні. / О. М. Кириленко // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДДУУ. – Донецьк, 2013. – Том XIV. – Випуск 258. – Серія «Соціологія». – С. 226-236.
  21. Кириленко О. М. Інституціональні траєкторії розвитку сучасного спорту: основні прояви та соціальні наслідки. / О. М. Кириленко // Соціологічні дослідження: Збірник наукових праць. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2012. – № 12. – С. 54-64.
- Публікації в інших виданнях*
22. Кириленко О. М. Спорт в системі здорового способу життя жінок / О. М. Кириленко // Жінка і демократія. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 1995. – С. 163-165.
  23. Кириленко О. Н. Пропаганда ценностей спорта в деятельности спортивного менеджера / О. Н. Кириленко // Спортивный менеджмент: вопросы теории и практики. – К., 1996. – С. 142-144.

24. Кириленко О. М. Валеологічна освіта молоді: зміст, проблеми, перспективи. / О. М. Кириленко // Реформування освіти і школи: сутність, проблеми, перспективи. – Рівне, 1997. – С. 238-240.
25. Кириленко О. М. Сучасний спортивний рух як фактор міжнародної інтеграції та миру / О. М. Кириленко // Миротворча діяльність школи і вузу. – Ч.2. – Рівне, 1997. – С. 56-58.
26. Кириленко О. М. Процес оздоровлення української нації як одна з функцій політичного інституту держави / О. М. Кириленко // Україна: ретроспектива і перспектива. – Збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 136-139.
27. Кириленко О. М. Наукова експертиза та інформаційно-аналітичне забезпечення розвитку системи фізичного виховання і спорту / О.М. Кириленко // Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні. – Рівне, 1999. – С. 152-154.
28. Кириленко О.Н. Особенности девиантного поведения в современном спорте (социологический аспект) / О.Н. Кириленко // Соціологічна наука і освіта в Україні. Зб. наукових праць МАУП. – № 2. – К., 2000. – С. 274-278.
29. Кириленко О.Н. Ценностно-мотивационная сфера спортивной деятельности личности / О.Н. Кириленко // Теоретичні питання освіти і виховання. Зб. наукових праць КДЛУ. – К., 2000. – С. 132-133.
30. Кириленко О.Н. Функции и дисфункции института физической культуры украинского общества / О.Н. Кириленко // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Наукові доповіді і повідомлення першої Всеукраїнської соціологічної конференції / За ред. М.О. Шульги та ін. – К. : ІС НАНУ, 2001. – С. 307-312.
31. Кириленко О., Волинець Р., Хаустова Е. Институциональный анализ проблем социального здоровья / О. Кириленко, Р. Волинець, Е. Хаустова // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства: Наукові доповіді і повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції / За ред. М.О.Шульги, В.М.Ворони. – К.: САУ, ІС НАНУ, 2003. – С. 454-457.
32. Кириленко О.Н. Проблемы институционального развития сферы физической культуры и спорта в Украине. / О.М. Кириленко // Багатомірні простори сучасних соціальних змін: Збірник наукових праць Львівського національного університету ім. І. Франка. – Львів, 2008. – С. 536-542.
33. Кириленко О.М. Соціокультурні та стратифікаційні фактори включення людини в спорт та оздоровчо-рекреативні практики. / О.М. Кириленко // Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: КДУ., 2008. – С. 191-201.
34. Кириленко О. Дослідження рівня рухової активності населення в системі факторів ризику для здоров'я / О.Кириленко // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 4. – С.47-52.
35. Кириленко О. М. Здоров'язбереження як стратегія розвитку фізичного виховання та спорту в Україні: проблеми практичної реалізації [Електронний ресурс] // «SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний збірник наукових праць з

- соціології та соціальної роботи. – 2010. – № 1. – Режим доступу : http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostir/files/magazine/1_2010/2_9_1.pdf
36. Кириленко О. Спортивна активність в гендерному розрізі / Олеся Кириленко // Гендер і спорт. – Гендерний журнал «Я». – Гендерний інформаційно-аналітичний Центр «Крона». – Харків, 2012. – № 1 (29). – С. 32-35.
- Тези конференцій, конгресів*
37. Кириленко О.М. Проблеми включення жінок в спортивну активність (соціологічний аналіз) / О.М. Кириленко // IV Міжнародний науковий конгрес. Олімпійський спорт і спорт для всіх: проблеми здоров'я, рекреації, спортивної медицини та реабілітації. Тези доповідей. – К., 2000. – С. 575.
38. Кириленко О.М. Основні напрями та проблеми сучасної соціології спорту. / О. М. Кириленко // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей. I конгрес Соціологічної асоціації України. Тези доповідей. Харків, 15-17 жовтня, 2009. – Харків, 2009. – С. 26.
39. Кириленко О.Н. Современный международный опыт изучения физической активности населения / О. Н. Кириленко // XIV Міжнародний науковий конгрес «Олімпійський спорт і спорт для всіх», присвячений 80-річчю Національного університету фізичного виховання і спорту України. – К.: Олімпійська література, 2010. – С. 673.
40. Кириленко О.М. Розвиток спорту в умовах глобалізації. / О. М. Кириленко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з соціології «Держава і глобальні соціальні зміни: історія, теорія, ідеологія», 28-29 жовтня 2010 року, м. Київ. – К.: НТУУ «КІП», 2010. – С. 287-288.
41. Gender Specific of Sport Participation in Ukraine /O. Kirilenko // Conference Abstracts XVII ISA World Congress of Sociology «Sociology on the Move». Gothenburg, Sweden, 11 – 17 July, 2010. – № 2010S01341. – P. 241.

АНОТАЦІЯ

Кириленко О. М. Трансформації інституту спорту в сучасному українському суспільстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2013.

В дисертаційному дослідженні розроблена концепція трансформації соціальних відносин в спорті та інституціоналізації нових спортивних практик в сучасній Україні, визначені актуальні напрями соціологічного дослідження проблем розвитку спорту в умовах лібералізації та глобалізації.

Проведено комплексний аналіз проявів, передумов і факторів сучасних змін у структурі та функціонуванні спорту як системи соціальних відносин, а також – тенденцій та перспектив його розвитку в сучасному українському суспільстві. Обґрунтовано висновок про зростаючий вплив міжнародного, глобального спорту на розвиток національного спорту та формування унікальної глобальної спортивної системи.

Визначено, що трансформації інституту спорту в Україні представляють перехід від державно-адміністративного до державно-ліберального типу організації спортивних відносин, який супроводжується процесами деінституціоналізації, реінституціоналізації, інституціоналізації (в тому числі інституціональної трансплантації) та конвергенції. Основними результатами таких змін виступає розвиток комерційного сектору спорту, зростання різноманітності проявів спортивної культури та її організаційних практик.

Визначено дисфункції інституту спорту, які проявляються у формі диспропорцій, деформацій, протиріч його розвитку. Основним проявом і наслідком таких дисфункцій виступає інституціональний конфлікт між професійним та оздоровчим спортом. Обґрунтовано необхідність переходу до нової, більш ефективної та відповідної до сучасних потреб суспільства, моделі інституціонального дизайну спорту, яка передбачає автономний розвиток професійного та оздоровчо-рекреативного спорту.

Ключові слова: соціальні відносини в спорті, інститут спорту, інституціональні трансформації в спорті, функції та дисфункції інституту спорту, професійний спорт, оздоровчо-рекреаційний спорт.

АННОТАЦІЯ

Кириленко Н. Трансформації інституту спорту в сучасному українському суспільстві. – Рукопись.

Дисертація на соискание ученой степени доктора социологических наук по специальности 22.00.03 – социальные структуры и социальные отношения. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2013.

В диссертационном исследовании разработана и обоснована социологическая концепция трансформации социальных отношений в спорте, институционализации новых спортивных практик в Украине, определены актуальные направления социологического исследования проблем развития института спорта.

Систематизированы основные теоретические подходы к изучению развития института спорта, что позволило автору определить базовую теоретическую платформу их анализа в форме интеграции структурно-функционального, неофункционального подходов и теорий социальных изменений, включая теории постсоциалистических трансформаций. Проведен комплексный анализ проявлений, предпосылок, факторов современных изменений в структуре и функционировании института спорта, а так же тенденций и перспектив его развития в современном украинском обществе.

Доказано, что процессы институциональных трансформаций спорта в Украине современных условиях проявляются как изменения в социокультурном пространстве самого спорта, которые взаимосвязаны с другими уровнями социальной динамики: изменениями в обществе на социальном уровне и изменениями глобального уровня. Обоснован вывод о том, что в Украине происходит институциональный дрейф системы спорта от государственно-

административной к государственно-либеральной форме его структурной организации.

Проведена типология основных форм институциональных трансформаций спорта в Украине, которые объединены в четыре основные формы институциональных изменений – реинституционализацию, деинституционализацию, институционализацию (включает институциональную трансплантацию) и конвергенцию. Проанализировано содержание и проявления постсоциалистических трансформаций институт спорта в Украине, которые проявляются в процессах его либерализации, коммерциализации, децентрализации, медиатизации, шоузации и рекреатизации, росте разнообразия его культурных проявлений и организационных практик и глобализации.

Выделены и проанализированы базовые институциональные механизмы включения индивида в спортивные практики, к которым относятся физическое воспитание, спортивная социализация детей и молодежи, спортивная карьера, а также привлечение населения и к активным формам спортивной деятельности (профессионального и непрофессионального, оздоровительного, рекреативного характера), и к пассивным формам потребления спортивных зрелищ.

Эмпирически доказано, что уровень привлечения населения к спортивным занятиям зависит от целой системы факторов объективного и субъективного характера, ведущую роль среди которых играют уровень развития спортивной инфраструктуры, доступность и качество спортивных услуг, уровень пропаганды и культуры здорового образа жизни, а также возраст, пол, уровень образования, профессия, экономический и территориально-поселенческий статус людей.

Определены дисфункции института спорта, проявляющиеся в форме диспропорций, противоречий и деформаций его развития, основным проявлением и следствием которых выступает институциональный конфликт между профессиональным и оздоровительным спортом. Данный конфликт снижает социальную эффективность оздоровительной, рекреационной и воспитательной функций спорта, что определяет не только необходимость его критического анализа, а и важность поиска путей его разрешения.

Обоснована необходимость перехода к новой, более эффективной модели институционального дизайна спорта, которая предусматривает автономное развитие профессионального и оздоровительно-рекреативного спорта в рамках различных институциональных комплексов – шоу-бизнеса (сфера зрелищ) и сохранения здоровья (Wellness). Такие изменения обусловлены возрастанием ценностей здоровья, полноценного отдыха, общения и солидарности в современном обществе и означают использование более эффективных институциональных траекторий в развитии спорта, необходимых для раскрытия позитивного социокультурного потенциала как профессионального, так и оздоровительного спорта.

Ключевые слова: социальные отношения в спорте, институт спорта, институциональные трансформации в спорте, профессиональный спорт, оздоровительно-рекреационный спорт, функции и дисфункции института спорта.

ANNOTATION

Kirilenko O. The Transformations of Institute of Sports in Ukrainian society. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Sociological Sciences; speciality – 22.00.03 – Social Structures and Social Relations. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2013.

The conception of transformation of social relationships in sport as well as the institutionalizing of new sport practices in post-socialist Ukrainian society is developed and presented in the dissertation. It is defined the topical sociological research of development of sport under its liberalization and globalization.

The complex analysis of appearances, preconditions and factors of the contemporary changes in a structure and functions of sport and the corresponding social relations is carried out. It is argued a finding concerning the increasing impact of the international sport on development of the national sports that sparks the formation of a unique global sport system.

The basic institutional mechanisms of social inclusion into sport practices (like physical training, sport socialization of children and the youth, sport carrier, sport activities and passive forms of sport consumption) are defined and analysed. The special attention is paid to analysis of disfunctions in the institute of sport as an imbalance and contradictions in its development. The institutional conflict between professional sports and wellness is defined as the most essential disfunction. The research gives arguments of approach to development of a new model of institutional design of sport, which can provide more social efficacy of sport and can strength its health-recreational segment.

Keywords: social relations in sport, institute of sport, institutional transformation of sport, functions and disfunctions of sports institute, professional sports, health-recreational sports.